

В. Афадеєв,
студент 5-го курсу юридичного факультету
Хмельницького інституту регіонального
управління та права

КОМПЕНСАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК ЗАГАЛЬНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

В сучасних умовах, коли в Україні відбуваються процеси формування основ правової, соціальної держави і громадянського суспільства, необхідною ознакою яких є забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, закономірним є підвищений інтерес до одного з найефективніших способів цивільно-правового захисту при порушенні прав, свобод та законних інтересів особи – компенсації моральної шкоди.

Відповідно до чинного законодавства компенсація моральної шкоди віднесена до способів захисту цивільних прав, перелік яких передбачений ст.6 Цивільного кодексу Української РСР 1963 р.(далі – ЦК України). Під *захистом цивільних прав* в науці здебільшого розуміють “застосування цивільно-правових засобів з метою забезпечення цивільних прав”¹.

В науці розрізняють *загальні* і *спеціальні* способи захисту цивільних прав. Загальні способи захисту, перераховані в ст.6 ЦК України, застосовуються в тих випадках, коли інше не передбачене законом чи договором. До їх числа відноситься компенсація моральної шкоди і стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків. Спеціальні способи захисту, такі як неустойка (штраф, пеня), застосовуються в особливих випадках, вказаних у законі або договорі.

Всі способи захисту цивільних прав в юридичній літературі поділяються на дві групи – заходи захисту і заходи відповідальності, які відрізняються за підставами їх застосування, функціями та деякими іншими моментами.² Заходи відповідальності застосовуються щодо осіб, чия протиправна і винна (за винятками, встановленими законом) поведінка обумовила настання шкоди і виражаються у покладенні на правопорушників додаткових обтяжливих для нього наслідків (позбавлення певних прав або покладення додаткових обов'язків). Заходи захисту застосовуються незалежно від вини порушника та протиправності його поведінки. Враховуючи те, що обов'язок компенсувати втрати немайнового характеру має додатковий характер і може бути покладений лише на особу, яка, як правило, винно і протиправно порушила суб'єктивні права, блага іншої особи, компенсацію моральної шкоди слід віднести до заходів цивільно-правової відповідальності.

Одним з найбільш спірних в науці вважається питання, чи можливо взагалі компенсувати моральну шкоду. Дійсно, втрати немайнового характеру внаслідок моральних і фізичних страждань, які визнаються моральною шкодою, не мають економічного змісту і тому не можуть мати грошового вираження. Але чи може йти у випадку заподіяння немайнової шкоди мова про реституцію, тобто про приведення порушеного блага у той стан, у якому воно перебувало до порушення? Зрозуміло, що ні. Йдеться саме про *компенсацію*, під якою розуміється певне задоволення, яке могло б вважатись більш-менш достатньою винагородою потерпілому за завдані моральні, фізичні страждання.

О.М. Ерделевський цілком правильно вказує, що у випадку заподіяння моральної шкоди принцип еквівалентності, який властивий цивільному праву, не спрацьовує, що передбачає застосування стосовно компенсації моральної шкоди як особливого способу захисту порушених прав принципу більш “низького” рівня порівняно з принципом еквівалентності – принципу адекватності (відповідності)³. На практиці це означає, що більш значній моральній шкоді має відповідати більш значна компенсація, ніж у разі заподіяння шкоди менш серйозної, і навпаки. На нашу думку, суд спроможний, враховуючи конкретні обставини справи, призначити потерпілій особі винагороду (компенсацію), яка відповідатиме вимогам розумності та справедливості. Така компенсація не спроможна в повному обсязі відновити втрачене, пошкоджене благо, але здатна певним чином пом'якшити, згладити негативні наслідки його порушення.

На нашу думку, в науці і на практиці недостатньо чітко розмежовуються два самостійні способи захисту цивільних прав, передбачених ст.6 ЦК України – компенсація моральної шкоди і стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків. Під “збитками” розуміються “витрати, зроблені кредитором, втрата або пошкодження його майна, а також не одержані кредитором доходи”(ст.203 ЦК України). Отже, під стягненням завданих збитків слід розуміти спосіб відшкодування майнової шкоди, яке відповідно до закону може здійснюватись двома шляхами – в натурі (надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкодженої речі і т. ін.) і у вигляді повного відшкодування заподіяних збитків (ст.453 ЦК України). На відміну від майнової шкоди, *єдиним способом відшкодування втрат немайнового характеру є компенсація моральної шкоди*.

Компенсація моральної шкоди в ст. 6 ЦК України названа як загальний спосіб захисту цивільних прав. Це означає, що право на компенсацію моральної шкоди може виникнути внаслідок будь-якого неправомірного діяння, яким порушуються права та блага інших осіб: як у договірних відносинах (внаслідок невиконання чи неналежного виконання договору), так і коли особи не перебували у таких відносинах (в результаті делікту).

Але розміщення в ЦК України норми, яка встановлює правила компенсації моральної шкоди (ст.440¹) у Главі 40 (“Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди”) призвело до неоднозначного розуміння цього положення на практиці. Зокрема, Вищий господарський (арбітражний) суд України вважає, що компенсація моральної шкоди можлива лише у позадоговірних зобов'язаннях. Згідно з п.1 роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України № 02-5/95 від 29 лютого 1995 р. “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди” відповідальність особи, винної у невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання, обмежується обов'язком відшкодувати завдані цим збитки та сплатою неустойки, якщо інше не передбачено законом. Слід підтримати думку, що цим невикористано звужено сферу застосування цього універсального способу захисту цивільних прав⁴. На наш погляд, в разі заподіяння моральної шкоди в договірному зобов'язанні слід керуватись правилами, встановленими ст. 440¹ ЦК України, в порядку аналогії закону.

Слід розмежовувати підставу і умови відповідальності за заподіяння моральної шкоди. *Підставою для компенсації моральної шкоди* є правопорушення, внаслідок якого особа зазнає фізичних і душевних страждань, в результаті чого несе втрати немайнового характеру. Це правопорушення має бути спрямоване проти суб'єктивних прав, благ особистості, - як в майновій, так і в немайновій її сфері. *Загальними умовами* відповідальності за заподіяння моральної шкоди є: 1) протиправність поведінки заподіювача шкоди; 2) наявність моральної шкоди; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою заподіювача і виникненням моральної шкоди; 4) вина заподіювача шкоди.

Оскільки заподіювач моральної шкоди зобов'язаний компенсувати таку шкоду потерпілому, то можна говорити, що внаслідок заподіяння моральної шкоди виникає *цивільно-правове зобов'язання*.

Зміст даного зобов'язання становить право особи, якій заподіяно моральну шкоду (потерпілого) на компенсацію такої шкоди, якому кореспондує обов'язок заподіювача шкоди (делінквента) компенсувати її за рахунок свого майна.

Таким чином, компенсація моральної шкоди є заходом цивільно-правової відповідальності, що реалізується в рамках правоохоронного правовідношення – зобов'язання із заподіяння моральної шкоди. *Сутність* компенсації моральної шкоди як

способу захисту цивільних прав полягає у покладенні на правопорушника юридичного обов'язку компенсувати потерпілому за рахунок власного майна в грошовій або іншій матеріальній формі втрати немайнового характеру внаслідок душевних і/чи фізичних страждань, спричинених порушенням його прав і благ. *Головна мета* такої компенсації – надання можливості потерпілій особі за її допомогою відновити втрачену душевну рівновагу, певною мірою пом'якшити, згладити заподіяні переживання. *Соціальне призначення* правового інституту компенсації моральної шкоди полягає в охороні недоторканності особистості, а також в здійсненні захисту її порушених прав і благ.

¹ Юридична енциклопедія. Том 2 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1999. – С.540.

² Див.: Гражданское право: Учебник. Часть I. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 1998. – С.286.

³ Див.: Эрделевский А.М. Правовое регулирование возмещения морального вреда в гражданском праве: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Моск. гос. юрид. академия. - М., 1995.- С.16-17.

⁴ Див.: Санаіхметова Н. Відшкодування моральної шкоди суб'єктам підприємницької діяльності // Предпринимательство, хозяйство, право. – 1996. - №5. – С.3.

А. Блащук,

*студент V курсу юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Історія доводить, що швидкий економічний розвиток спостерігається в тих країнах, де було забезпечено суворе виконання законів (Німеччина, Японія, США,). Нас, правників, перш за все цікавить питання, як впливають норми законодавства та стан їх виконання на економічний розвиток країни, одна з умов якого – виконання зобов'язань. Оскільки явище невиконання договірних зобов'язань набуло дійсно вражаючих розмірів, виникає потреба внесення змін у законодавство України. Прийняття нового ЦК України може поліпшити економічну атмосферу та забезпечити розвиток нашої держави.

В літературі традиційно виділяють принципи виконання зобов'язань: реальне та належне виконання зобов'язань, стабільність зобов'язань, співробітництва та принцип економічності, які розглядаються як основні цивільно-правові засади виконання зобов'язань.

Проект ЦК України встановлює нові принципи. Так, згідно зі ст.550 Проекту ЦК України виконання зобов'язань має спиратися на засади добросовісності, розумності і справедливості.

Також новим для ЦК України є те, що при виконанні зобов'язання можуть застосовуватися звичай ділового обороту. Це означає, що застосовуються спеціальні правила їх учасників, які вироблені у діловому обороті. На практиці ця умова давно застосовується.

Новим є і те, що серед підстав виникнення зобов'язань більше немає актів планування. Замість них цивільні права та обов'язки виникають з актів державних органів та органів місцевого самоврядування.

За загальним правилом, суб'єктами зобов'язання є кредитор і боржник.

Згідно зі ст.151 ЦК України це те, що при виконанні зобов'язання можна вчинити на користь іншої особи (кредитора) відповідну дію. Перший зобов'язаний вчинити зобов'язання на користь кредитора (активний обов'язок) або утриматись від певної дії (пасивний обов'язок), а другий, маючи право вимагати виконання зобов'язання боржником, зобов'язаний прийняти від нього виконане у відповідності із змістом зобов'язання. Ст.164 ЦК України встановлює можливість покладання виконання зобов'язання на третю особу, але нова ч.3 ст.553 Проекту передбачає, що третя особа, яка у разі небезпеки втратила своє право на майно боржника внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно, може задовольнити вимогу кредитора без боржника. У цьому разі третя особа стає на місце кредитора за зобов'язанням.

В тих випадках, коли сторони у зобов'язанні представлені не однією особою, а кількома, говорять про множинність осіб у зобов'язанні. При цьому множинність осіб може мати місце як з одного боку, так і з кожної із сторін зобов'язання. Відповідно до цього прийнято розрізняти активну, пасивну та змішану множинність осіб у зобов'язанні.

Під предметом виконання зобов'язання розуміються дії, які боржник у відповідності із змістом зобов'язання повинен здійснити на користь кредитора, а якщо вказані дії пов'язані із передачею якогось майна, то загальним поняттям предмету виконання охоплюється й це майно.

Інколи під предметом виконання розуміють ті блага, які отримує кредитор в результаті виконання боржником обов'язку, який на нього покладений.

Ст.558 Проекту ЦК України визначає валюту виконання грошових зобов'язань – у грошовому зобов'язанні може бути передбачено, що воно підлягає оплаті у валюті України в сумі, що є еквівалентною визначеній сумі в іноземній валюті. У цьому разі сума, що підлягає сплаті у валюті України, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений законом, іншими правовими актами або домовленістю сторін.

Зобов'язання повинно бути виконане способом, що є прийнятний для сторін, який може впливати із суті самого зобов'язання, положень, що закріплені в договорі або у нормативному акті.

Якщо предмет зобов'язання пов'язаний з якоюсь єдиною річчю, що за своєю природою неподільна, виконання не може бути проведене інакше, як шляхом передачі речі боржником кредиторowi відразу і в цілому вигляді. В той же час великі партії сировини, матеріалів передаються частинами, в узгоджених сторонами обсягах та в визначені строки; етапами здаються в експлуатацію окремі механізми технічно складних об'єктів тощо.

Місце виконання зобов'язання визначається нормами, які регулюють даний вид зобов'язань; може впливати із адміністративного акта, договору; в ряді випадків місце виконання визначається виходячи із суті зобов'язання; може бути визначене за звичаями, що впливають із ділового обороту.

Якщо при укладенні договору сторони не визначили місце його виконання, то застосовуються правила, які встановлені ст.167 ЦК України: місцем виконання зобов'язання визнається місце проживання боржника - громадянина або місцезнаходження боржника – юридичної особи.

Проект ЦК (ст.557) також містить доповнення щодо місця виконання зобов'язання. Так, ч.2 ст. містить положення, що місце за зобов'язанням про передачу товару, що передбачає перевезення цього товару – місце здавання товару першому перевізникові для передавання його кредиторowi; а ч.3 зазначає, що за іншими зобов'язаннями боржника про передачу товару або іншого майна – зобов'язання має виконуватися за місцем виготовлення або зберігання майна, якщо це місце було відомо кредиторowi на момент виникнення зобов'язання.